

Agostina PICCOLI
Montemitro/Mundimitar

PROLEGOMENA ZA RJEČNIK GOVORA MONTEMITRA

Moliški Hrvati, stoljećima izolirani od matice, u romanskom su jezičnom okruženju razvili jezikoslovcima veoma zanimljiv govorni idiom, specifičan štokavsko-čakavski dijalekt. U ovom se radu govori o problemima izradbe rječnika govora moliškoga naselja Montemitro.

U južnoj Italiji, u pokrajini Molise, nalaze se tri naselja u kojima se gotovo pet stoljeća govori *na našo*: Acquaviva Collecroce (Kruč), San Felice (Sti Filić) i Montemitro (Mundimitar).

Hrvati koji tamo žive govore danas veoma osebnim, jezikoslovcima vrlo zanimljivim štokavsko-čakavskim dijalektom.

Nismo dugo čekali da se riječ Josipa Smodlake ostvari:

»Tko proučava naš jezik i historiju njegova razvitka nek se potruži ovamo gdje su sačuvani živi dokumenti štokavskoga govora iz XV.oga vijeka.

Bogatijeg rudnika od ovoga naš filolog ne može zaželjeti.«

Međutim, svi dijalektolozi koji su došli u dodir s moliškom sredinom i govorom najviše su pažnje posvećivali govoru Kruča, tako da mnogi navedeni podaci nisu relevantni za montemitranski govor.

Tako je već Milan Rešetar, godine 1911, na kraju svojega monumentalnoga rada *Die serbokroatischen Kolonien Südtaliens* (Wien 1911) dao mali popis riječi (oko 1 300) koje je sam upotrijebio u toku rada.¹

Godine 1967. Giovanni Piccoli iz Acquavive predaje svoj diplomski rad naslova *Lessico del dialetto di Acquaviva Collecroce*. Rad sadrži 2 664 riječi, od kojih su 25 % (oko 650) talijanske posuđenice.

Božidar Vidov godine 1972. u Torontu tiska *Rječnik ikavsko-štokavskog govora molisanskih Hrvata u srednjoj Italiji – Mundimitar–Sti Filić–Kruč*, s oko 2 500 riječi. Kako Vidov kaže u predgovoru, to je prvi rječnik štokavsko-ikavskog dijalekta

¹ Zahvaljujući prof. dr. Walteru Breu, Universität Bayreuth, Njemačka, Rešetarov će se rad moći čitati i na talijanskom jeziku.

dalmatinskih kolonija u pokrajini Molise.

Sâm je Vidov došao na ideju da napiše taj rječnik nakon što je imao u rukama diplomski rad prof. Giovannija Piccolija.

Uglavnom se taj rječnik ne razlikuje mnogo od Piccolijeve diplomske radnje. Najuočljivija karakteristika jest ta da je Vidov infinitive glagola pisao sa sufixsom *-ti* (kao i Rešetar), npr. *artirati, bahodati, furnjivati, napuniti, naučiti, posoliti, rispuniti* i tako dalje (kako se još može čuti sâmo u Sti Filiću, a u nas je bez krajnjega *-i*). Ovdje bih tek spomenula rad iz 1980. Tatjane Crisman, koja sama kaže: »Il presente vocabolario della lingua croato-molisana, grazie ad un lavoro protrattosi vari anni e conclusosi nel 1975, vuole offrire, pur con i suoi limiti, un contributo alla conoscenza di questa isola linguistica.«

Po svemu sudeći, taj je rad potpuno identičan radnji Giovannija Piccolija; tek je tu i tamo izostavljena koja riječ. Tko je na tom rječniku radio »nekoliko godina sve do 1975« — ne razumije se iz predgovora: nitko se u našim mjestima ne sjeća da je tko tamo boravio tako dugo da bi mogao sakupiti oko 2 500 riječi.²

Dakle, bilo je pokušaja skupljanja leksičkoga blaga, no do danas još nema rječnika u kojem bi govor Montemitra i općenito Moliških Hrvata bio sustavno popisan i opisan.

Budući da je Montemitro moje rodno mjesto, u njemu živim (osim godina provedenih u Zagrebu na studiju), a montemitranski je govor moj materinji idom, taj mi je posao donekle olakšan.

Prve su bilješke napravljene prije desetak godina, kada smo se moj sumještaniin G. Blascetta, ja i drugi počeli konkretno zanimati za naš jezik.

Zapisivanje nama nepoznatih riječi teklo je vrlo sporo: tu i tamo, kada bi neki starac nenamjerno izgovorio neku novu staru riječ, mi smo je zapisali na papiriće i počeli je među sobom upotrebljavati.

Međutim, zadnjih godina, izrađujući svoj diplomski rad o fonologiji govora Montemitra, pristupila sam i izradi rječnika, štoviše »i complessi rapporti tra le sue isoglosse genealogiche (štokave i čakave) e quelle deuterotniche (cioè veneziane e soprattutto, molisane« (Capaldo).

Dosad sam sakupila oko 5 000 riječi, ali ni takav rječnik nije potpun.

Kako se radi o jeziku koji je stoljećima izoliran od matičnoga jezika Hrvata u Hrvatskoj te je konstantno izlagan dezintegracijskim procesima u kojima je gubio svoja sustavna svojstva na svim razinama jezičnoga izraza, problemi koji se nameću pri izradi rječnika nisu ni jednostavni ni jednovrsni, već veoma specifični.

Valja ponajprije istaknuti da je današnji govor u Montemitru mješavina starohrvatskoga, talijanskoga i abrucijsko-moliškoga jezika.

Godine 1904. u radu *Posjet Apeninskim Hrvatima* Smoldlaka o našem govoru za-

² Kao potvrdu ovoj mojoj tvrdnji, iznijet ću samo ovaj podatak: kod prof. G. Piccolija riječi *nos, pir, sin, šil* izostavljene su, a isto je tako i kod T. Crisman i kod B. Vidova!

paža: »Dok se govori o običnim stvarima svagdanjega života, osobito o kućnim i poljskim poslovima, naši se ljudi onamo znadu vrlo lijepo izraziti hrvatski i lako ih razumiješ; ali netom se razgovor dotakne viših pojmova, zapnu i na koncu moraju se uteci talijanskom jeziku.«

Nakon devedeset godina, današnja situacija nije bitno promijenjena, tj. o običnim stvarima, o kućnim i poljskim poslovima naš se jezik izražava pretežno hrvatskim leksemima, s tim što današnje generacije ipak o tim stvarima sve manje i manje razgovaraju jer zemljoradnja nije više primarno zanimanje naših ljudi, a i kućni se poslovi bitno razlikuju od ondašnjih.

Ipak, dosad sam pri izradi rječnika najviše pažnje posvetila sakupljanju takvih leksema od kojih je većina pala u zaborav i koje nitko više ne upotrebljava (npr. *česno, dlaka, dlite, kisat, obruč, lokva, kočka, pod pazuh, mlako, mohunja, sočivo, sukno* itd.).

Tako npr. iz botanike, osim riječi koje svi upotrebljavaju — *dub, maslina, smokūa, praskūa, kruška, jabuka* itd. —, postoji niz leksema koji su poznati samo usku krugu ljudi: *vrba, jasin, smrčka, bristr, grabar, baz, sliz, česljika, ditalina, dupcac, mak, kozlak, puceljina, udrnjela, oskoruša, zelenika* itd.

Tkalačka kućna radinost, koja je nekad cvala, pa se gotovo zaboravila, danas doživljava preporod. Tako su nekada zaboravljeni nazivi za pojedine dijelove tkalačkoga stana, nakon male etnološke izložbe u Montemitru, danas poznati i osnovnoškolcima: *krosna, brdo, zapinjač, liče, lavdica, kas, tročule, prešljen, vrteno, vratilo, trlica, letka, vita, vitlić* itd.

Veliku sam pozornost obratila i toponimima. Osim malobrojnih, talijaniziranih toponima, navedenih u službenom zemljovidu Italije, zemljopisnoga vojnoga instituta, iz 1957, i višebrojnih, isto tako talijaniziranih toponima navedenih u Katastru iz Campobassa 1943,³ sakupila sam iz živoga govora naroda više od 100 toponima koji su po prvi put zapisani tako kako ih mi izgovaramo. Osim svima poznatih — *Potok, Dolac, Glavica, Gradina, Staza, Strane, Ždrila, Selo* —, ispisala sam niz većini nepoznatih: *Na jaž, Izerina, Fundice, Križ do Makj, Brdo do Gumanzi, Košta Bačvarina, Guvno Tomasin, Pod paljarić* itd.

No kako je istaknuo Antun Šojat u raspravi *O jeziku i rječniku Gradišćanskih Hrvata* (Zagreb 1982): »Prema principima suvremene leksikografije i leksikologije ne može se, i ne smije se, leksikografski prikazati samo tzv. 'egzotičan', arhaičan leksik, koji živi samo u sjećanjima na pojedine vidove patrijarhalnog seljačkog života, u sjećanju staraca na pojedine realije ili na obrte koji su u današnjim uvjetima izumrlili i slično — nego je nužno leksikografski fiksirati sve leksičke reflekse društveno-civilizacijskih promjena.«

Dakle, takav je pristup svakako nužan, te mi još predstoji dalje istraživanje u tom smislu.

Osim riječi iz standardnoga talijanskoga književnoga jezika montemitranski go-

³ *P^o 154 IV SE della carta d'Italia. Montefalcone nei Sannio.*

vornici upotrebljavaju i riječi iz dijalekata, naročito iz Abruzzija (a ne kako je M. Rešetar ustanovio, iz napoletanskoga dijalekta, koji se govori i u pokrajini Molise).

Konkretno, pri izradi rječnika, najviše problema zadaju talijanske riječi, koje se silom nameću sve češće.

Osim u leksikografskim djelima nekoliko autora,⁴ abruccijsko-moliška leksikografija slabo je proučavana sve do pojave djela Ernesta Giammarca *Dizionario Abruzzese e Molisano* u pet svezaka (1968-85), koje predstavlja bez sumnje velik napor da se nadoknadi taj nedostatak. Unatoč opširnosti rada, za proučavanje jezika Moliških Hrvata, taj rječnik nije jako koristan, jer u njemu nisu opisane one abruccijske i molišne jezične točke koje su dodirne s našom jezičnom sredinom.

Pri tome se nameću problemi fonetske odnosno grafemske prirode. Pisanje riječi kao što su *tjaca*, *tjara*, *makja*, *kjum* odnosno *lokūa*, *kūas* — traži posebnu raspravu (o tome sam već pisala u diplomskoj radnji).

Što se tiče venecijanizama, koje tu i tamo koji autor primijeti u našem jeziku, u moliškom se govoru koristi njih samo nekoliko. Kako je primijetio i Žarko Muljačić u radu *Scambi lessicali tra l'Italia meridionale e la Croazia* (Roma-Pescara 1970), ne zna se na koje riječi misli E. Giammarco kada kaže da »una parte dei venecianismi abruzzesi vi venne indirettamente, tramite la Dalmazia«.

Meni se čini da su venecijanske riječi, koje su došle preko mora, odnosno iz Dalmacije, u nas vrlo rijetke. Služeći se radom *Vocabolario del dialetto Veneto-Dalmata* Luigija Miottija, ja sam ih pronašla samo nekoliko: *grabeše*, *cordela*, *cotorata*, *maneštra*, *quarta*, *porcaria*, *reoplan*, *salamora*.

Što se tiče turcizama, svima je već poznato da ih u nas nema.

Željela bih naznačiti još jedan problem. Na temelju vlastitoga dosadašnjega proučavanja jezika Moliških Hrvata mogu reći da sam u Mikaljinu rječniku *Blago jezika slovinskoga* otkrila mnoge leksičke podudarnosti s riječima te hrvatske enklave u Italiji. — Naravno, ta je činjenica samo naznaka jedne teme kojom ću se temeljito pozabaviti.

I na samom kraju, željela bih na ovome mjestu zamoliti i pozvati ugledne sudionike ovoga skupa, u prvome redu njegova organizatora, HAZU, da otvori konkretnu inicijativu za osnutak jednoga interdisciplinarnoga centra u pokrajini Molise, čija bi osnovna djelatnost bila proučavanje jezika, povijesti i kulture Moliških Hrvata. Potreba za takvim centrom više je nego nužna želimo li i dalje biti ravnopravan dio velike hrvatske matice.

⁴ Npr. Francesco Cherubini, *Vocabolario abruzzese*, 1849; Gennaro Finamore, *Vocabolario dell'uso abruzzese*, Lanciano 1880; Città di Castello, 1893; Francesco Savini, *La grammatica ed il lessico del dialetto teramano*, Torino 1881; Domenico Bielli, *Vocabolario abruzzese*, Casalbordino 1930; Giuseppe Cremonese, *Vocabolario del dialetto agnonese*, Agnone 1893; Michele Minadeo, *Lessico del dialetto di Ripalimosani - in provincia di Campobasso*, Torino 1955.

Literatura

- Capaldo, M. Slavi Balcanici in Italia meridionale tra il XII e il XVI secolo. *Studi slavistici in ricordo di Carlo Verdiani*. Pisa, 1979.
- Crisman, T. *Dall'altra parte del mare. Le colonie croate del Molise*. Editrice Cooperativa. Roma, 1980.
- Giammarco, E. *Dizionario abruzzese e molisano*. Edizioni dell'Ateneo. Roma, 1968-1986 (5 svezaka).
- Mikalja, J. *Blago jezika slovinskoga*.
- Miotto, L. *Vocabolario del dialetto veneto-dalmata*. Lint. Trieste, 2^a1991.
- Muljačić, Ž. Scambi lessicali tra l'Italia meridionale e la Croazia. *Atti del Terzo Convegno nazionale della cultura abruzzese*. Roma-Pescara, 1970.
- Piccoli, G. *Lessico del dialetto di Acquaviva Collecroce*. Roma, 1967. (diplomski rad)
- Rešetar, M. Die serbokroatischen Kolonien Südtaliens. *Schriften der Balkankommission, linguistische Abteilung*. Wien, 1911.
- Smodlaka, J. Posjet Apeninskim Hrvatima. *Hrvatska misao*. Zadar, 1904.
- Šojat, A. *O jeziku i rječniku Gradišćanskih Hrvata*. Zagreb, 1982.
- Vidov, B. *Rječnik ikavsko-štokavskog govora molisanskih Hrvata u srednjoj Italiji – Mundimitar, Sti Filić, Kruč*. Toronto, 1972.

PROLEGOMENI PER UN VOCABOLARIO DEL DIALETTO DI MONTEMITRO

Riassunto

In Italia meridionale, nel Molise, vivono ancora oggi delle popolazioni che parlano una lingua antica di circa 500 anni; si tratta dei Croati del Molise, meglio conosciuti dalle genti vicine come *Schiavoni*.

La loro è una lingua che, seppur conservando caratteristiche fonetiche, morfologiche e lessicali originarie, sta man mano disintegrandosi, acquistando sempre più caratteristiche dei dialetti limitrofi.

Nonostante la nutrita bibliografia in proposito, v'è finora stata fatta poca chiarezza, soprattutto per quanto riguarda le varie differenze fra i tre paesi: Montemitro, Acquaviva Collecroce e San Felice del Molise.

Dall'opera del M. Rešetar a quella di B. Vidov fino alla più recente di T. Crisman, nulla è stato chiarito in proposito, definendo quella semplice raccolta lessicale come *Vocabolario dei Croati del Molise*.

Il prof. G. Piccoli negli anni Settanta ed io oggi, abbiamo cercato di cogliere le varie differenze dei nostri idiomi, con l'intento di valorizzare quel che è rimasto nella memoria dei nostri padri.

Naturalmente, la mia ricerca lessicale, che consta ora di circa 5 000 lessici, si arricchirà soprattutto di quegli abruzzesismi ed italianismi che nell'ultimo cinquantennio hanno trovato così tanto posto nella nostra parlata.